

I. A HETVENES ÉVEK ROMÁNIAI MAGYAR IRODALMA

I.

A hetvenes évek a romániai magyar irodalom nagy ívű kibontakozásának az időszaka. 1970-ben Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című regénye bizonyult – az egyetemes magyar irodalomban is – az év könyvének. Rendkívüli népszerűsége ráirányította a figyelmet a romániai magyar irodalomra Magyarországon is, a korábbiaknál sokkal nagyobb, immár megkerülhetetlen vonzással. S ez az irodalom már akkor helyt tudott állni, nem kellett szégyenkeznie a sajnálatosan késlekedő nagyobb nyilvánosság előtt sem. Kányádi Sándor *Fától fáig*, Bálint Tibor *Zokogó majom*, Farkas Árpád *Jegyenyekör* majd Szilágyi Domokos *Sajtóértekezlet*, Király László *Kék farkasok* című kötete, Sütő András *Rigó és apostol* című „úti tünődései” olyan sort nyitottak már a hetvenes évek legelején, esztétikai értelemben is olyan sokrétűt, hogy a nemzetiségi lét helyi meghatározottságát jelölő „romániai” jelző az irodalom vonatkozásában a magyarországgal egyenrangú értéket jelölhetett, eltűnt a korábban a nemzetiségi irodalmakhoz bevallatlanul hozzákapcsolt elnéző, a rosszabb helyzetben lévő, kisebb testvérnek kijáró etikai alapozottságú megbecsülés. Felváltotta ezt az értékek egyforma megítélésének követelménye és lehetősége. Mert az ígértes nyitány után valóságos kibontakozás tanúi lehettünk: Sütő András drámái (*Egy lócsiszár virágvasárnapja*, *Csillag a máglyán*, *Káin és Ábel*, *Szúzai mennyegző*) esszéi és esszéregénye (*Perzsák*, *Nagyenyedi fügevirág*, *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*), Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című kitűnő regénye, Szilágyi Domokos *Kényszerleszállás*, Kányádi Sándor *Fekete-piros versek*, *Szürkület*. Farkas Árpád (*Alagutak a hóban*) újabb versei, Kocsis István drámái, Székely János Caligula-drámája és novellafüzére, majd az új epikai lehetőségekkel kísérletező Panek Zoltán (*A földig már lépésben*) és Pusztai János (*A sereg*, *Zsé birtoka*) regényei, Méliusz József „előkerült” *Sors és jelkép* című könyve és még tucatnyi más mű nem hagyta lankadni az érdeklődést a romániai magyar irodalom iránt. Kallós Zoltán a *Balladák könyvével*, Szabó T. Attila pedig az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárral* alkotott jelentős művet.

A romániai magyar irodalom 1945 utáni első negyedszázadát felmérő Kántor-Láng féle irodalomtörténet körüli hatalmas méretű vitában újra és erőteljesen megfogalmazódott az a tény, hogy az irodalom a nemzeti-nemzetiségi önismeret egyik legfontosabb tényezője: tükrözője és formálója. A körülbelül

két milliónyi romániai magyarnak az irodalma és önismerete, irodalma és öntudata, emberi kvalitása perspektivikusan is összetartozik, nép, nemzetiség és irodalom szétválaszthatatlan. A romániai magyar irodalomnak társadalmi meghatározója a romániai valóság, s ezen belül specifikusan a romániai magyarság nemzetiségi helyzete. A nemzetiségi specifikumot Gáll Ernő – Nagy György és Mikó Imre kutatásai nyomán – definiálta: „a nemzetiség etnikai-történeti közösség, amelynek ismérvei hasonlóak a nemzetéhez, szerepe és távlatai szintén egyenlők vele. Számszerűleg kisebbség a többséget alkotó nemzet mellett, tagjait egybekapcsolja a közös nyelv és kultúra, valamint az összetartozás tudata és a kollektív azonosság megőrzésére, fejlesztésére irányuló akarat.” A nemzetiségnek az önazonosság, önismeret tehát éppoly létfeltétele, mint a nemzetnek, sőt sajátos helyzeténél fogva fokozottabban, mert elsősorban minőségi közösségi kohéziója biztosítja létét. Hosszabb távon persze ez a nemzetre is érvényes, a nemzetiség vonatkozásában azonban éppen az együttélés következtében ez közvetlenebb létkérdés. A közösség identitásának fontos tényezője a történelmi folytonosságában létező kultúrája és ennek hordozója az anyanyelv. Arra is Gáll Ernő mutatott rá, hogy az egyéni méltóság, értékét csak a kollektív méltóság kiteljesítése biztosíthatja. „Az egyéni méltóság ugyanis többé-kevésbé csorbát szenved, ha az a közösség, amelynek tagjai vagyunk, jogfosztás, diszkrimináció vagy méltánytalan elbánás tárgyává válik. Ha perspektívát és reményt veszve feladja önmagát és jövőjét.” A sajátosság méltósága egyéni és közösségi vonatkozásban egyaránt alapeleme az egyén és a közösség emberi megmaradásának. Az anyanyelvhez, s a kultúrához való jog így kapcsolódik a sajátosság méltóságához, az emberi méltósághoz. A hetvenes évek irodalmának legfontosabb erkölcsfilozófiai és politikai kérdései ezek. Jellemző ezen a ponton a filozófia és az irodalom teljes szimbiózisa. Egyén, közösség, anyanyelv, szabadság, sajátosság méltósága és összefüggései, az embernek, a személyiségnek önmagához való joga, erkölcs és hatalom, közösség és erőszak, személyiség és személytelen hatalom ütközései nemcsak a romániai magyar irodalmat, hanem a filozófiát is egyként foglalkoztatják a hetvenes években. Az önazonosságra való törekvés nyilvánul meg a rendkívüli történelmi-néprajzi érdeklődésben és kutatómunkában is. A hetvenes évek romániai magyar irodalmának jellegzetessége és erőssége az irodalom és filozófia együttműködése, ez ösztönzi az irodalmat egyetemes érvényű igazságok felé, a filozófia számára pedig az általános és elvont igazságok életszerű gyakorlati szembesítését jelenti. A nemzetiség sajátosságának méltóságáról értekező filozófus, Gáll Ernő állandó hivatkozási alapja a Sütő-életmű, melyben a *Perzsák* és a *Nagvenyedi fügevirág* óta, a drámákban pedig különösképpen ez az egyik s talán legfontosabb és sokoldalúan motivált gondolat és igény. De anyanyelv és méltóság összefüggéseiről értekezve szintén Sütő esszéregénye, az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* az evidenciaértékű példája. Ráczy Győző az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* elemzésében határozza meg a forradalom etikáját, mely szerint a „forradalomban nem szabad félúton megállni, mert a humaniz-

mus igazi eszméitől áthatott tömeg csak úgy nyerheti el igazi szabadságát, ha az embertől elidegenített hatalom embertelenségeivel szemben mindhalálig védi az erkölcs hatalmát.” A filozófusok irodalomtól ösztönzött gondolatait külön tanulmány vehetné számba.

A romániai magyar irodalom egyik vonulatában a filozófiává emelhető társadalmi elkötelezettség, közösségi gondvállalás közvetlenebbül szólal meg: Sütő András, Kányádi Sándor, Szabó Gyula, Farkas Árpád, Király László és mások műveiből tucatjával idézhetnénk a szállóigévé vált sorokat, amelyek az emberi méltóság, közösségi és egyéni megmaradás erkölcsi imperatívuszait fogalmazzák meg. Mások műveiben elvontabban, általánosítottabb paradigma-ként szólal meg ez az igény. Gyakran a művekről készült elemzések is megmaradnak az általános filozófiai megfejtés, értelmezés szintjén. Vitákat, ellentéteket is okoztak a különbségek. Olykor a feltétlen különbözőség vágya szélsőséges játékokat is szült a hetvenes évek romániai magyar irodalmában, de a hetvenes évek egészére nézve állíthatjuk, hogy a romániai magyar irodalom irányjelölő művei a korszerű nemzetiségi magatartásforma megteremtését segítik. Reálisan mérik fel a romániai valóságban a magyar nemzetiség helyzetét s a személyiség és a közösség méltóságának megteremtésére törekszenek. A hetvenes évek kiemelkedő értékű műveinek az a közös sajátossága is szembeűnő, hogy erkölcsfilozófiai irányultságuk a személyiség felelősségére, helytállására ösztönöz. A feloldhatatlanul tragikus alternatívák esetén, a meghatározottságok, megkötöttségek, félelmek hálójában vergődő életek bemutatásakor nyilvánvaló a személyiség vétsége is (Szervét történelmi vaksága, Petronius Caligulai parancsa, Szendy Ilka büszkesége). Nem a determinált lét, hanem az alakítható élet törvényeit kutatja ez az irodalom a maga adott lehetőségei között.

II.

A hetvenes évek romániai magyar irodalmát öt nemzedék alkotja: a pályájukat még a két világháború közötti időben kezdő, most pedig búcsúzó öregek; a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején induló középnemzedék; az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején jelentkező első Forrás-nemzedék; a hatvanas évek második felében csoportosan fellépő második Forrás-nemzedék; és végül a hetvenes évek fiataljai, akiket a harmadik Forrás-nemzedék-ként is emlegetnek. Az irodalom és kultúra folytonosságát ennek az öt generációnak együttes munkálkodása biztosítja. Természetes, hogy a más-más alapélményekkel rendelkező nemzedékek különbözőképpen reagáltak a hetvenes évek eseményeire is. Mert lényeges különbség az, hogy a legidősebbek gyermekkorukat még a Trianon előtti Magyarországon élték, pályájuk a királyi Romániában indult, 1945 után pedig a folytonosságot vállalták, részint annak igényeihez idomultak az idők folyamán, a középnemzedék tagjai pedig gyermekfővel kaptak az idősebbek jóvoltából fontos irodalmi és társadalmi

megbízásokat egy újnak ígérkező kornak a hajnalán, pályájuk indulásakor szorosán felzárkózni igyekeztek az idősebbekhez, átvették eszméiket, szavakat. Az idősebbek közül sokan úgy érezhették 1945 után, hogy több évtizedes harcuk igazolását hozza el a szocializmus, így művészetüket serényen annak szolgálatába állították, szemléletükben az ideológiának nagyon fontos szerepet adtak. Az akkor induló fiatalok többnyire a parasztságból érkeztek az irodalomba, egy több évszázadig kisémmizett osztály első szellemi képviselői, küldöttei voltak. Lendületüket, lelkesedésüket és aránytévésztéseiket egyaránt magyarázta ez a történelmi pillanat. A szó igazi értelmében nem is számítanak nemzedéknek, hiszen sem eszmei, sem esztétikai értelemben nem akarták magukat elhatárolni az előttük járó, a romániai magyar irodalom 1945 utáni folytonosságát biztosító generációtól. Ez a két nemzedék egyaránt megélte és megszenvedte a dogmatikus irodalomszemlélet torzulásait, gyakran annak cselekvő részeseként, ily módon a dogmatizmus túlságosan nagy problémát jelentett számára akkor is, amikor már kiszabadult nyomása alól, mert a revízió és korrekció sok esetben önrevíziót és önkorrekciót is kívánt. Ennél is fontosabb azonban, hogy ez a két generáció maradt a legérzékenyebb az ember és hatalom viszonyára. Különösen a negyvenes évek végén és ötvenes évek elején induló nemzedékre jellemző ez, hiszen pályakezdésének meghatározó élménye a dogmatizmus és annak következményrendszere. Ez a nemzedék a hetvenes években ért meg arra, – másrészt a körülményei is most tették lehetővé, de elegendő ösztönzést, élményt is adtak ahhoz, – hogy kiemelkedő művekben vizsgálja erkölcs és hatalom, személyiség és külső erők viszonyát: Sütő András drámatetralógiája és esszéi, esszéregénye, Székely János Caligula-drámája és novellafüzére, Kányádi Sándor versei, Szabó Gyula történelmi regényfolyama említhetők a legkiválóbb példák gyanánt. Ezekben a művekben az egyedinek és az általánosnak a dialektikájában, konkrét vonatkozásaiban és lét illetve erkölcsfilozófiai szinten egyaránt megjelennek ezek a kérdések. De Fodor Sándor és Huszár Sándor önironikus és ironikus analízisei, Bajor Andor szatírái, Beke György riportjai is jellegzetes példák. Ennek a generációnak még nagy élménye a két háború közötti időszak és a második világháború ideje, viszonyításaiiban mint túlélte mélypont szerepelnek ezek az idők.

Ennek több következménye van: elementárisabb közösségi élmény, mélyebb és bizodalmasabb szocialista hit; ez utóbbi a csalódások után már nem problémátlan optimizmusban, hanem a reménytelennek, vesztettnek látszó ügyekkel és problémákkal való bátor szembenézésben mutatkozik meg a legjobbaknál.

Ha a nemzedék kritériumát a korosztályi összetartozás mellett a más generációktól való szemléleti különbözéssel, új értékrenddel, új hagyomány szemlélettel, alapvetően másféle stílussal, az elődökkel szembeni kritikus magatartással mérjük, a 45 utáni romániai magyar irodalomban az úgynevezett első Forrás-nemzedék az első olyan csoport, amelyik ennek mindenben megfelelt.

Akkor indult ez a nemzedék, amikor a XX. kongresszus utáni légkörben a dogmatizmus hibáinak megszüntetése elkezdődött, s általában erős szemléleti nyitódás, horizonttágítás vált lehetővé, amikor megindult a szűkre fogott hagyomány szemlélet felszámolása. Megszűnt az irodalom és politika összetévesztése. Ez a nemzedék nem szenvedte a korábbi idők személyiségnyomorító szorítását, de a helyzetéből az sem következett, hogy azt higgye, az irodalom közvetlenül irányíthatja a társadalmat. Írásaiban sohasem jelent meg olyan közvetlenül a Balogh Edgár-i népszolgálat, vagy a Sütő András által hangsúlyozott népsorsot vigyázó írás igénye, hite. A közvetlen közösségi élmény helyett a személyiség belső világa vált fő témájává, örökségként Petőfi és Arany helyett József Attilát, Szabó Lőrincet, Kassákot és általában az avantgarde hagyományt vállalta, radikálisan újraértelmezte egyén és közösség viszonyát, a gazdag hagyományt, amit fölhasznált, szintén a maga érdekei szerint asszimilálta. Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos költészete így indult viták keresztútjében. Mondták őket apolitikusnak, öncélú formabontónak, kozmikusnak, s mindenekelőtt idegennek, mert erőteljesen kiütöközött másságuk. Pedig indulásuk idején ők is telve voltak illúziókkal, csak éppen másféléssel mint az előttük járók. Ők akkor a József Attila-i törvény és rend megvalósulásában hittek. Különbözőségüket segítette az is, hogy (1961-es jelzettel) 1962-ben új könyvsorozat indult, *Forrás* címmel, s ez ugyanolyan szerveződési lehetőséget biztosított, mint román társaik esetében a *Luceafărul* könyvsorozat, amelyik Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ion Alexandru, D. R. Popescu, Augustin Buzurát és másokat indította. A *Forrás* első nemzedékének legjelentősebb írói a hatvanas évek második felében és a hetvenes években bontakoztak ki igazán. A személyiség összetett szemlélete, a disszonanciák bartóki vállalása, az illúziótlan és racionális világlátás, a közvetlen társadalmiságtól való bizonyos tartózkodás nagy általánosságban jellemző hetvenes évekbeli műveikre is: Szilágyi Domokos szélsőségeket levetkőző, líraian filozofikus verseire, Lászlóffy Aladár könyörtelen racionalizmusára éppúgy, mint Szilágyi István remekművére, melynek legmélyebb üzenete talán az, hogy a személyiség a maga alkati és társadalmi-történelmi meghatározottságaiból illúziókkal nem tud kiszabadulni. Pusztai János modellszerű személyiségrajza is illusztratív példának kínálkozik.

A 45 utáni első nemzedéket az új világgal való találkozás avatta föl, a *Forrás* első nemzedékét az ötvenes évek szemléletével szembe forduló lehetőség és igényesség. A hatvanas évek közepén szerveződő második *Forrás*-nemzedéknek – az antológiákban való közös jelentkezés mellett – az első *Forrás*-nemzedék felszabadító harcának eredménye lehetett indító ösztönzése. Indulásakor nem közvetlen elődeivel kellett küzdenie, egyéni látásmódjának kialakításához inkább a tanulságokat kellett vagy lehetett összegeznie. Nincs is éles elhatárolódás a *Forrás* két nemzedéke között, többen vannak, akik egyforma joggal sorolhatók bármelyikhez. A *Forrás* második nemzedékének vezető egyéniségei egyesíteni igyekeztek művészetükben Balogh Edgárék, Méli-

usz Józsefék, Sütőék, Kányádiék társadalmi felelősségét, elkötelezettségét és Szilágyi Domokosék, Lászlóffy Aladárek újító eredményeit. Farkas Árpád illúziótlan közösségvállalása, a személyiség méltóságának igényét valló lírája, gazdag képvilága így társul a modern iskolával például prózaverseiben. Király László lírai regénye, vagy verseinek kassáki nyitottsága és történelmi érzékenysége hasonlóképpen a szintézisre való törekvést mutatja. Kocsis István Németh László-i ösztönzésű drámái a személyiség erőteljes vizsgálatával – olykor monodramává erősítve ezt az igényt – az első Forrás-nemzedék személyiségközpontú örökségét is folytatják. Csiki László művészete, Vári Attila novellái pedig szinte közvetlenül kapcsolódnak Szilágyi Domokosék groteszk elemeket bőséggel alkalmazó személyiségvizsgálatához. Viszont a második nemzedéknek voltak olyan közösségi élményei – a Gaál Gábor kör vitái, az antológiákban való csoportos jelentkezés, majd egy-egy vidéki centrum körüli időleges tömörülés –, amelyek a nemzedéki tudatot erősíthették.

A nemzedéki jellegzetességek általában az indulás időszakában foghatók meg erősebben, akkor tehát, amikor az egyéni teljesítményeknél még jellemzőbb a szándék, a vállalt feladat, eszmény és irány. Később a pályák természetesen szétválnak, a nemzedéki tudat, az egymásra figyelés, a hasonló életkor azonban az összetartozás bizonyos érzését továbbra is megőrzi. Az eddig említett nemzedékek a hetvenes évek második felében már csak virtuális egyiséget jelentenek, semmiféle hatékony nemzedéki közösség nem jellemzi őket. (A hetvenes évek irodalmának áttekintésekor nem a nemzedéki szemlélet a vezető szempontunk, csupán a világos áttekinthetőség végett rendszerezünk eszerint, meg aztán a folytonosság megmutatása is ezt kívánta, legalábbis részben.)

A hetvenes évek végén a romániai magyar irodalomban tulajdonképpen egyetlen nemzedékként működő csoportosulás van, az, amelyik a hetvenes évek elején lépett fel, s a *Szövegek és körülmények* című, Bretter György által inspirált, válogatott és bevezetett kötetben nemzedékként jelentkező fiatal esszéírók – Ágoston Vilmos, Huszár Vilmos, Molnár Gusztáv, Szilágyi N. Sándor, Tamás Gáspár Miklós – elméleti ösztönzését elfogadva az úgynevezett radikális költészet megteremtését tűzte ki nemzedéki céljául. A fiatal elméletírók szembeütnő törekvése volt az előző nemzedékek „elkötelezettségeinek, fogalmi rendszerének és nyelvének bírálata, sőt elvetése” (Gáll Ernő). Olyan tiszta elméletet igyekeztek teremteni radikális kritikájukkal, amelyik mentes az ideológiától. A nyomukban járó fiatal írók – Szócs Géza, Egyed Péter, Balla Zsófia, Markó Béla és mások – sajátos metanyelvet dolgoztak ki, amelyik az élményt, a költői tárgyat attól teljesen elvonatkoztatva az általános szintjén fejezi ki. Az ilyen versek közvetlen értelmezése és megértése igen nehéz, s az olvasóktól való elszakadás veszélyével fenyeget. Jellemző, hogy szövegeik értelmezését többnyire egymásról írott tanulmányaik, esszéik végzik el. A metanyelv kultuszából következik az is, hogy közösségi, társadalmi gondok nem jelennek meg közvetlenül érthető formában verseikben. Bizo-

nyos steril irodalmárkodás veszélye is fennáll sok esetben itt. A különbözősége mintha értelmiségi rezervátumot hozna létre, szándékolt túlbonyolítást eredményezne. Velük kapcsolatban sokan a folytonosság megszakadásáról beszélnek, valószínűbb azonban, hogy őket is utoléri majd a klasszicizálódás, mint ezt oly sokszor láthattuk már az elődeikkel látványosan szakítani igyekvő nemzedékek esetében. Radikális új-keresésük azzal is magyarázható, hogy pályakezdésük idején, a hetvenes években teljesedett ki az előző nemzedékek számvetése, mély leszámolása azokkal az időkkel, melyekben a közvetlen ideológia túlságosan maga alá kényszerítette a művészetet. Az ilyen „bűnökben” ártatlan új nemzedéket a tévedések elkerülésének morális igénye is – bizonyára nem eléggé végiggondoltan – a sterilebb kifejezési formák felé vonzotta. Az sem elhanyagolható szempont, hogy míg Sütő András, Szabó Gyula, Kányádi Sándor nemzedékének legtöbb tagja közvetlenül a „népből” jött, s a közvetlen képviselő és híradás igényével, addig a radikális költészet fiataljai kivétel nélkül a felsőbb értelmiség gyermekei, élményviláguk alapvetően értelmiségi-szellemi alapozottságú.

III.

A hetvenes évek romániai magyar irodalmának esztétikai színeképe is gazdag és változatos. Nemzedéki tagolódástól szinte függetlenül találjuk meg benne a legkülönbözőbb törekvések megvalósult eredményeit.

A próza a dokumentumelemekre építő tényirodalomnak és a parabolisztikus ábrázolásmódnak egyaránt gazdag változatait mutatja. A tényirodalom dokumentumokat képszerű ábrázolásmóddal, lírai sugallatokkal gazdagító változatát teremtette meg Sütő András regénye, az epikus perspektívák bőségét, a legkülönbözőbb nézőpontok szintézisét alkotta meg (*Anyám könnyű álmat ígér*). Ezzel sok vonatkozásban rokonítható Szabó Gyula szülőföldkönyve (*Gólya szállt a csűrre*). Szabó Gyula *A sátán labdái* című regényfolyamában pedig a dokumentáris történelmi esszéregény egyedi alakzatát írta meg. A sokarcú történelmet a XVII. századi naplók, levelek, irodalmi és tudományos munkák részleteinek koncepciózus montázsával, s az értelmező elme reflexióinak bőségével idézte meg. Fodor Sándor egy napjának történetét tágitotta életszámvetéssé, dokumentumot és erkölcsi-lírai reflexiókat egyaránt alkalmazó önanalízisében (*Egy nap – egy élet*) és jelent múlttal szembeesítő cikksomlyói számadásában (*Tíz üveg borvíz*). Huszár Sándornak érzelemből, ironiából, önironiából kevert jellegzetes pikareszk sugalmú önelemzése a közvetlen élettényeket stilizálják az ábrázolás és karikatúra különös egységévé (*Esős délutánok a tarka ökörben, Így láttam a trapézről, Színház (majdnem) az egész világ*). Köntös Szabó Zoltán dokumentáris hűségű riportnovellái, sokszínű társadalomrajza, Győrffi Kálmánnak a mindennapi élet apró tényeit, eseményeit megjelenítő prózája, Beke Györgynek a tényeket a személyes élményszerűség szintjére emelő riportjai, etikai igényességgel önismeretre ne-

velő társadalomrajza, valamint a vele és mögötte felsorakozó riport és szociográfiai irodalom képviselői (Marosi Barna, Cseke Péter, Kenéz Ferenc, Gálfalvi György, Kassay Miklós), valamennyien a tényirodalom övezetét gazdagítják. Bálint Tibor prózájának jelentős része hasonlóképpen ide kapcsolódik a *Zokogó majom* című regényével eltalált anekdotikus realizmus folytatásaként (*Zarándoklás a panaszfalhoz*), novelláinak egy része viszont a mítoszt újraértelmező áttételes ábrázolásmód jellegzetes, az új nézőpont révén nemegyszer meglepő változata (*Apokrif történetek*). Király Lászlónak a tényeket és látomást egyesítő lírai kisregénye szintén átmenet a kétféle epika között, hiszen konkrétan, szinte dokumentumszerű pontossággal idézi meg azt a két nagy élménykört, amelyik személyiségét döntően alakította, de a tények a lírai kisregényben már látomásos értelmezést kapnak (*Kék farkasok*). Erős hangulatiságot, lélektani realizmust és filozofikus hajlamot egyesít Mózes Attila gazdagodó epikája. A hetvenes évek kiemelkedően legnagyobb magyar regénye, Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című remekműve a lélektani realizmust, szociológiailag pontos társadalomrajzot és a népi mitológia elemeit szervezi olyan szintézissé, mely egy zárt struktúrát mutat meg analitikus szerkesztésmóddal, gazdagon kidolgozott motívumrendszerrel, idősíkváltó, lélektani motivációjú technikával. Tényszerű pontosságot, gondolati elemzést és látomásosságot fog létértelmező szintézisbe. Sütő András esszéi (*Perzsák, Nagyenyedi fügevirág*) és esszéregénye (*Engedjétek hozzám jönni a szavakat*), a közvetlen tényekre alapozott reflexív gazdaságukkal kapcsolódnak a létértelmezéssé emelt tényirodalom körébe, némely vonásukkal már a parabolisztikus ábrázolásmód felé mutatva. Székely János novellafüzére az engedelmesség, félelem, erőszak, választás példázatérvényű történeteiből áll. Bár konkrét látványrétege is erős (többnyire a hadapródiskolai élménykörből eredő), nyilvánvaló, hogy az általánosítás, a példázat-jelleg a domináló benne, s a látványi rész az esetleges.

Panek Zoltán az önelemzésnek a szigorú epikumot nélkülöző érzelmes-aforizmatikus-intellektuális tudatáramregény-szerű változatát teremtette meg vezérmotívumokkal (szökés, menekülés) strukturált regényvilágában (*A földig már lépésben*). Deák Tamás példázatai a megszokott nézőpont váratlan elvetésével, a másféle értelmezés lehetőségének megmutatásával vonják kétségbe a bevett ismeretek valóságtartamát (*Lukrétia*), máskor a pikareszk cselekményességnek és a filozofikus parabolisztikus ábrázolásmódnak a könnyed keverési kísérleteként jellemezhetőek (*Don Juan*), Lászlóffy Aladár az epikai elemet lírai intellektuális elemzéssel cseréli fel (*Papírrepülő, Az ólomkatona hadifogsága*). Lászlóffy Csaba a beleképzeléses módszerű történelmi atmoszférateremtéssel, Bajor Andor a lírai szatírákkal, Csiki László a filozófiai jellegű valóságfaggatás parabolászerű (*Bevándorlók*), lírai (*Az idegen város*) és esszé-novella-jellegű változataival (*Az út szélén*) jelent külön szint. Pusztai János *A sereg, Zsé birtoka* az epikumot a kiszolgáltatottság, cselekvésképtelenség mikrorealista analizisével váltja fel, ezt pedig a leszorított, nevesincs személyiség vízióival

váltogatja absztrakt jellegű prózájában. Bodor Ádám abszorbuid vonású, képletszerű epikával kísérletezik, Vári Attila pedig a képzelet szabad mozgásával jelenít meg fantasztikus és mesei hangulatú történeteket, Sigmond István groteszk víziói az abszurd és realista elemek különös keverékei.

A tárgyias reflexív, látomásos-metaforikus, proteuszian alakváltó és szerepalkító, az elvont tárgyias típusú költészet éppúgy megtalálható a hetvenes évek romániai magyar lírájában, mint a szinte szikáran fogalmi vagy groteszk síkváltogató. Kányádi Sándornak (*Fától fáig, Szürkület*) a közösségi létélményt kifejező változatos költészetében a látvány és reflexió egysége, a tárgyias pontosság és a víziók társítása, az epikus elemeket is hordozó leírásból látomásos képiségbe emelkedő változatai, Farkas Árpád (*Jegenyekör, Alagutak a hóban*) sűrű és erőteljes metaforikus képalkotás, drámai karakterű belső feszültségtől izzó cselekvést involváló morális indulatú, szigorú motívumrendszerű lírája, Magyarai Lajos szülőföldélményének empirikus megjelenítése, (*Csoma Sándor naplója, Kötések*), Király László hagyományt és avantgarde törekvéseket egyesítő változatossága, drámai monológverseinek aktuális történelmi atmoszférája (*Sétalovaglás, Az elfelejtett hadsereg*), Szilágyi Domokosnak (*Kényszerleszállás*) a végtelent ostromló létfilozófiai sorskölteményei, szintetikus mindenségkölteményei, „holtsúlyos játéka”, kivételesen gazdag és éles villanású asszociativitása, gyors perspektívaváltásai és érzelmes líraisága, Lászlóffy Aladár (*Hogy kitudódjék a világ*) fogalmakat megszemélyesítő, nézőpontokat szándékos anakronizmussal cserélgető filozofikus költőisége, Hervay Gizella (*A mondat folytatása*) kifejezőmódja szerint tárgyias, jelentése szerint absztrakt-filozofikus lírája, fatalista sugalmú érzelmes állapotszerűsége, Csiki László (*Kellékek, Szombat, a bűvár hazamegy*) szabados, virtuális világot építő kísérletezése, Kenéz Ferenc (*Homok a bőröndben, Az átvilágított földgömb, Vigyázzállásból fejjállásba*) groteszk-szociografikus lírája, és a legfiatalabbak szembetűnő különbözni akarása: Szöcs Géza (*Te mentél át a vízen, A kilátótorony és környéke, Párbaj*) áttűnő, lebegő, sejtető látomásossága, szemléletes tárgytalansága – megannyi önálló színfoltja a hetvenes évek romániai magyar költészetének.

A hetvenes években a romániai magyar drámairodalom sokat gazdagodott, az epikával és a lírával egyenrangú remekműveket is termelt, kiemelkedett korábbi jelentéktelenségéből. Ez mindenekelőtt Sütő András tüneményes drámaírói kibontakozásának köszönhető, de igen jelentős Székely János, Csiki László, Lászlóffy Csaba drámaíróként való jelentkezése és Kocsis István pályájának folyamatos gazdagodása. Sütő András tetralógiája a Németh László-i Illyés Gyula-i realista jellegű filozofikus történelmi dráma jellegzetes továbbvívését jelenti: gondolat és költői kép olyan egységét hozza, melyben a látvány megőrzi történelmi vonatkozásainak tényszerű pontosságát, de éppen a szimbolikus potenciájú képes beszéd révén erős szálakkal fűzi azt a jelenhez, a romániai magyarság mai létkérdéseire is, mindemellett megállja az elvont gondolkodás próbáját, a filozófiai általánosítás követelményét. Az *Egy lócsi-*

szár virágvasárnapja és a *Csillag a máglyán* a XVI. századi történeti anyagot a vitadráma műfajában szervezi döntő csomópontok köré, s így adja a forradalmiság lényegi vizsgálatát, illetve ember és hatalom viszonyának mélyreható elemzését a hatalomnak kiszolgáltatott, azzal küzdő ember és a hatalom birtokosa szempontjából egyaránt. A *Káin és Ábel* a mítosz elevenné teremtésével a két végletesen ellentétes emberi magatartásforma, a megalázkodás és a fölemelt fejű öntudat, az emberi méltóság szembesítésével az emberi édentemtő szándék létfilozófiai mélységű elemzését végzi el. A *szuzai menyegző* az örült, önmagát istennek tudó hatalom szörnyű pusztításának drámája: ez a hatalom eltörli a barátságot, lehetlenné teszi a szerelmet, a közösségre találást, a hűséget egyaránt. Sütő drámáinak van egy jellegzetes lírai-látomásos szférája is: az eszményi megmutatására tartogatott külön világa, ezt az álmot, képzelődést, Éden-képzet tölti ki, hogy megmutassa vele az eszményitől megfosztott világ arányait. Székely János hasonlóképpen erkölcsfilozófiai drámái egy fokkal általánosabb szinten – ez verses jellegükből is következik – elemzik a hatalom és a közösség viszonyát, a hatalom muszáj-parancsát és a nép lehetlenségét a kettő között álló helytartó lelkiismereti küzdelmeként jelenítve meg (*Caligula helytartója*), olyan helyzetet teremtve, amelyikben a helytartó számára a tétlen hatalom minősül a leginkább etikus megoldásnak. Székely János következetes racionalizmusa azonban ennek a veszélyét is feltárja: a helytartó Caligula ellen küzdve maga is Caligulává vált részben.

Kocsis István „erkölcspróbáló játéka” abszurdoid elemeket sem nélkülözve jelenítik meg a személyiség gyakorlatilag ritkán adódó, ám elvileg, általánosabb szinten igen gyakori dilemmáit. Jellemei olyan szituációkban mutatkoznak meg, amelyekben választaniuk kell jobb sors, kényelmesebb élet és tisztesség, becsület, méltóság között. Ezt a választást, melynek szituációja gyakran abszurdoid jellegű, Kocsis István összetetten, lélektanilag hitelesen motíválja. A cselekvés mindig erkölcsi létpróba a Kocsis-drámákban. A dilemma általában a személyiség belső övezeteiben zajlik, ezért önelemzések többnyire ezek drámák, gyakran monodramák: a személyiség lehetőségeit kutatják a mai világban. (*A korona aranyból van, Magellán, Tárlat az utcán, Bethlen Kata*), kathartikus nagyságukat az erkölcs érvényesítésének roppant ára vagy lehetlensége teremti meg. Csiki László fikciót és valóságot merészen keverő drámái (*Álculcsok, Ártatlanok*) a megtartó eszmék mély gondolatiságú sorselemzései, előrehaladó cselekményességet analitikus elemzéssel és groteszk elemekkel társító műve (*Öreg ház*) pedig a társadalmi körkép és a lélektani önvizsgálat összekapcsolásával jelentős művészi eredmény. Csiki Lászlóhoz hasonlóan Lászlóffy Csaba is a hetvenes években bontakoztatta ki drámaírói művészetét. Darabjai az intellektuálisan modellszerű dramaturgia elvei szerint építkeznek. Olyan fiktív szituációt teremt, melyben éppen a tökéletes mechanizmus számolja föl önmagát (*Az eretnek, Rab s burg*) s ily módon a hatalom groteszk és abszurd haláltáncát jeleníti meg. *A Nappali virrasztás* című darabja éppúgy a félelem által megnyomorított embert mutatja történelmi közegben, miként

a jelenben Kányádi Sándor korábbi kitűnő groteszk-abszurdoid és mégis közvetlenül valóság alapú drámája, a *Kétszemélyes tragédia*.

Az irodalmi élet mozgalmasságát, az irodalomról való gondolkodás színvonalasságát széleskörű kritikai és irodalomtörténeti elemzés biztosítja. Csak jelzésképpen említhetjük meg itt Kántor Lajos – Láng Gusztáv (*A romániai magyar irodalom története, 1944–1970*. 1971. 1973.) kritikai irodalomtörténete mellett (az ő munkásságukon kívül is) Marosi Péter, K. Jakab Antal, Cs. Gyimesi Éva, Gálfalvi Zsolt, Gálfalvi György, Szócs István, Mózes Attila, Szilágyi Júlia, Németi Rudolf stb. rendszeres kritikai munkásságát (legtöbbjüknek önálló kötete van), Balogh Edgár, Deák Tamás, Veress Dániel esszéit, Kötő József, Páll Árpád dráma- illetve színjátszástörténeti írásait. A gazdag irodalomtörténeti kutatásokból Dávid Gyula, Jancsó Elemér, Csehi Gyula, Sőni Pál, Izsák József, Robotos Imre, Bustya Endre, Szigeti József, Rohonyi Zoltán, Tóth Sándor... szintén csak jelzésszerű a névsor. A romániai magyar irodalomszemlélet épségét, összetettségét biztosítják az irodalommal érintkező, a kritikai és irodalomtörténeti elemzést sok irányban bővítő, mélyítő munkák: a filozófus Gáll Ernő, Bretter György (1932–1977), Rácz Győző, a fiatalabbak közül Ágoston Vilmos, Molnár Gusztáv, Huszár Vilmos (átköltözéséig Tamás Gáspár Miklós), a művelődéstörténész Benkó Samu, Jakó Zsigmond, Mikó Imre, Fábíán Ernő, Imreh István, Indig Ottó stb., a néprajztudós Nagy Olga, ifj. Kós Károly, Faragó József és mások írásai, könyvei. A nyelvész Szabó T. Attila és a modern stilisztikát író Szabó Zoltán munkássága éppúgy külön elemzést érdemelne, mint a szépírók kritikai munkássága, akik közül gyakran ír esszét, kritikát Egyed Péter, Balla Zsófia, Markó Béla, Szócs Géza, s rendszeres kritikus Mózes Attila.

A romániai magyar irodalom Magyarországon elsősorban természetesen a könyvkiadás révén vált ismertté. A *Kriterion* kiadó 1969-ben alakult, Sütő András regénye volt az első Kriterion-könyv, s 1978-ban már az ezredik könyvét ünnepelhette Benkó Samu Kós Károllyal készített beszélgetéseinek kötetével, de más kiadók is jelentetnek meg magyar nyelvű könyveket Romániában. A könyvkiadás mellett viszonylag gazdag folyóirat és lap választék kínálja a romániai magyar irodalmat: a tudományt, esztétikát, filozófiát és irodalmat, történettudományt összetetten, a nemzeti önismeret egészére tekintve hozza a kolozsvári *Korunk*. A marosvásárhelyi *Igaz Szó* elsősorban a szépirodalmat és a kritikát részesíti előnyben, *Kilátó* című állandó rovata a világirodalmi kitekintést biztosítja. A *Korunk* és az *Igaz Szó* egyaránt különös figyelemmel követi a fiatal irodalmat, a folytonosságot ankétok, eszmecserék szervezésével is ápolja. A kolozsvári *Utunk* hetilap, a magyarországi *Élet és Irodalom*hoz hasonlóan szépirodalmat, kritikát, művészetkritikát egyaránt közöl, külön figyelmet fordít az iskolások irodalmi nevelésére. Évente kerekasztal-beszélgetés formájában áttekintést és értékelést ad az év irodalmi terméséről, s kiválasztja az „év könyvét.” A bukaresti hetilap, *A Hét* történelmi esszét, tudományt, technikát, irodalmat egyaránt közöl. Az *Echinox* a legfiatalabbak iro-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Bertha Zoltán – Görömbei András:

A hetvenes évek romániai magyar irodalma

dalmi fóruma. Más lapok (*Ifjúmunkás*, *Megyei Tükör*, *Hargita* stb.) is rendszeresen közölnek irodalmat. A *Napsugár* pedig színvonalas és igen nagy példányszámú gyermekirodalmi lap. A *Kriterion* kiadó kitűnő sorozataival (*Romániai Magyar Írók*, *Téka*, *Forrás* stb.), a *Korunk*, az *Utunk* és újabban *A Hét* évkönyveikkel is a romániai magyar kultúra és nemzetiségi önismeret, tudomány ügyét szolgálják. A *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* a szaktudományi jellegű nyelv és irodalomtudomány fóruma.